

A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században.

Irta: **Dr. Borbély István.**

(Folytatás.)

Parutát nevezetes hely illeti meg a dogmatörténetben. Ő fiatal korában tagja volt a velencei tudós társaságnak (collegia Vicentina), amely 1540 körül először hirdetett antitrinitárius tanokat Itáliában. Ismerőse s barátja volt Blandratának még abból az időből, vilázott Socinus Laeliussal és Gentilissel. Ezek közül Gentilis volt rá legnagyobb hatással, tőle tanulta el a patrotheos elméletét.¹³²

Sommer szakkészültség dolgában tultett Parután. Nemcsak humanista költő volt, ki Heraclidest és János Zsigmondot megénekelte, hanem mint theologus is kivált. Rá legnagyobb hatással Neuserus Ádám, ez a kálvinista, majd antitrinitárius elvei miatt Olevian, Zanchi és Ursinus által halálra üldözött német theologus volt, ki üldözői elől Konstantinápolyba szökött, hol részben meggyőződésből,

¹³² Paruta egyik legismeretlenebb antitrinitárius, kinek szereplése még nem tisztázott. Gentilissel való ismeretsége történeti tény; hitelveik rokonsága azonnal szembeötlök, ha Parutának föntebbi nyilatkozatait összehasonlítjuk Gentilisnek kijelentéseivel. *Trechsel* („Die protestantischen Antitrinitarier vor Faustus Socin“ II köt. XVI. számú melléklet) a berni könyvtár (ex apographo Bibliothecae Bernensis) kéziratárából (Mss. Cod. 122) a következő munkákat tette közzé: „Valentini *Gentilis* Itali Domini Jesu Christi servi de uno Deo, de unius Dei vero filio et de Spiritu S. Paraclito Catholica ex Apostolica Confessio ad Ill. Dom. Simonem Wurstenbergerum Gaji Praefectum dignissimum“ (i. m. 471—479. l.) és „Valentini *Gentilis* Itali piac et doctae in Symbolum Athanasii adnotationes“ (i. m. 480—488. l.)

részben hálából mohamedánná lett.¹³³ *Scopus septimi capituli ad Romanos* című munkáját, mely 1572-ben — s talán éppen Kolozsváron, mert alighanem erre hozta a Konstantinápolyba vezető útja — készült s Sommer művei közzé iktatva jelent meg 1585-ben Ingolstadiumban (Kolozsváron?), Sommer ismételtén áttanulmányozta, a benne talált elveket magáévá tette. Neuserusnak legsajátosabb tana a test halandóságával szemben a lélek halhatatlansága volt.¹³⁴

Az említett *Tractatus aliquot Christianae religionis* Sommernek nyolc teológiai dolgozatát¹³⁵ őrizte meg. Főbb

¹³³ Neuserről a szövegben található megjegyzéseken kívül olvashatni: *Bock*: Hist. Soc. I. I. 525. l., továbbá *Sudhoff*: *Olevian und Ursin*. Elberfeld, 1857. 339. l. *Bonnard*: Th. Eraste. Lausanne 1894.

Neuser életére vonatkoztatva írta *Allingius* sokszor idézett mondását mely egy könyvnek is címe volt: „Calvinismus viam aperiat Arrianismo et Mahumetismo.“

¹³⁴ *Bock*: Hist. Socin. I. I. 525—6. l. Neusernek a következő munkáit sorolja elő:

1. Epistola Selymo II. Turcarum Imperatori ante annum 1570 scripta.
2. Theses de persona Christi, quas Neuserus in carcere Arnbergensi circa finem anni 1570 concinnavit.
3. Epistola MSC. ad Illustr. Dn Bekesium, Johannis Sigismundi Transylvaniae Principis Legatum ad Maximilianum II. Imperatorem: scripta Heidelbergae 1571.
4. *Scopus VII. Capituli epistolae ad Romanos*, scriptus 1572.
5. Epistola ad Steph. Gerlachium, legati Caesarici ad aulam Turcicam a Sacris, scripta 1572. Jul. 2.

Ezek közül én csak a 4.-et láttam s olvastam a *Tractatus aliquot Christianae religionis* c. könyv 82—100. lapján (Ingolstadium, 1583). Itt 18 pontban bizonyítja, hogy a test nem halhatatlan — miként Serveto után az antitrinitáriusok tanították, — csupán a lélek az. Az első argumentum ez:

I. Primum, si hoc caput 7 de homine novo seu regenito intellegitur, tum nulla est differentia inter hominem carnalem et spiritualementem, inter hominem servientem cacupiscentiis et non servientem: sed est summa et maxima differentia. Ergo hoc caput de homine regenito intelligi non potest. Maiorem proba.

Paulus dicit hunc hominem, cuius personam induit, esse carnalem et servire suis desideriiis. Nullus autem carnalis est regenitus, sicut Christus testatur apud Joannem, ubi dicit. Quicquid natum est ex carne, caro est. Quicquid natum est ex spiritu, spiritus est, dicit enim hominem carnalem non posse videre regnum Dei.

¹³⁵ E nyolc műnek a címei a következők:

állításai: tévednek azok, akik azt vallják, hogy a Jézus nem egyszersmind Krisztus is, igenis az és őt könyörgésünkben segítségül kell hívunk, mert Isten a Krisztus nevének megdicsőítése végett hallgatja meg a kéréseket.¹³⁶ A bűnös ember kétféleképpen igazúlhat meg: hit és jó cselekedetek által.¹³⁷ A kisgyermek bűn nélkül szület-

1. Confutatio obiectionum, quarum facta est mentio in fine epistolae, quam Theodosius Schimbergius libello J. Sommeri (Ref. scripti P. Caroli) praefixit.

2. De justificatione hominis coram Deo.

3. Theses de justificatione hominis exhibitae senioribus Thordae 19. sept. 1579.

4. Responsio seniorum exhibita Claudiopoli 29. sept. 1572. (Hogy e mű a Sommeré volna, nem látszik bizonyosnak.)

5. Confutatio responsionis praecedentis 5. oct. per J. Sommerum.

6. Declamatiuncula contra Praedestinationem Neotesicorum.

7. Declamatio contra Baptismum addultorum.

8. Theses de deo trino personis, uno in essentia ex ejus fundamentis desumptae.

¹³⁶ Ezeket az állításokat a Confutatio obiectionumból vettem: „Qui negat filium, neque patrem habet. Qui negat, scilicet ex gentibus, Jesum venientem in carne esse Christum, Antichristus est, quod de Hebraeo verum esse non potuit, siquidem is beneficio Mosis, qui Mediator veteris foederis fuit, factus est populus Dei. Etc.“ (5. l.) Ignorare Messiam et non in ipsius nomine vel per ipsum et fiducia ipsius invocare, etiamsi esset vere et accepte invocationis, quod non est, tamen non probaret Israellem deum verum non invocare. Aliud enim est verum Deum invocare et aliud verum Deum vere et accepte invocare. Hinc est, quod multi peccatores et hypocritae in populo Dei verum Deum invocarint, qui tamen ipsum non vere et accepte invocarint., „Et in nomine ipsius tamen vere orare verum Deum potest, quia sic docuit Jesus suos Apostolos, quatenus fuerunt Apostoli, non autem simpliciter membra populi, ut totus contextus convincit. Et orare in nomine ipsius patrem, est petere apostolum ut Deus exaudiat preces suas ad edenda miracula, ad glorificandum nom Jesu.“ (10. lap.)

¹³⁷ „Sicut apud homines non is tantum justificari dicitur, qui juste fecit et non peccavit, sed etiam is, cui omnia peccata sua condonantur, ac si fecisset ustitiam. Nec remittuntur tantum peccata verum etiam adduntur praemia justitiae debita: velut si quis homicidae donet vitam, et insuper illum recipiat in familiam et adoptet in haeredem. Ita quoque scriptura duos hos justificandi modos nobis proponit: unum per fidem secundum gratiam, quando condonantur hominibus peccata priora et imputatur justitia pro ipsorum persona et tota posteritate. Alterum ex operibus legis secundum debitum, cum bona hominum opera deus grata et accepta habet, ac illis testimonium perhibet, quod secundum legem sua sint facta,“ (*De justificatione hominis coram Deo*, 25. l.)

nek;¹³⁸ a bűn nem öröklődik.¹³⁹ Hibás a neoterianusoknak predestinációs hite, mert ámbátor minden, ami e világon van, Istennek hatalma alatt áll,¹⁴⁰ mindazonáltal az erényes emberen semmiféle bűn nem fog;¹⁴¹ különben a bűnöst Isten kegyelme nem szabadíthatja meg bűnétől, csupán saját igaz hite és jó cselkedete.¹⁴² Mert az embernek akarata, elhatározása szabad.¹⁴³ A gyermekek megkeresztelését hibásnak, a biblia félremagyarázásnak tartotta. Nekünk — írja¹⁴⁴ — nincsen előírt szertartásunk, éppen ezért a szentírás igaz útmutatásait követhetjük. A szentírás szerint a kereszténység a megtisztulásnak jele.¹⁴⁵ Minthogy pedig a gyermek nem bír szabad elhatározásra képes tehetséggel, nem követhetvén el bűnt, meg sem tisztúlhat. Vannak, kik két keresztelést akarnának elrendelni,¹⁴⁶ ám ez is bibliaellenes. Leghelyesebb az ifjúságot 12—15 éves korában megkeresztelni,

¹³⁸ „Infantibus scriptura nusquam peccatum ullum tribuit, nec punit lex dei ullum.“ (I. m. 40 l.)

¹³⁹ „Sicut medicus non gignit filium medicum, ita nec peccator gignit peccatorem, nam utrumque pendet ex adultorum delectu et voluntate, non datur a natura.“ (I. m. 42 l.) „Originalem peccatum monachorum fabulis relinquamus.“ (U. o.)

¹⁴⁰ „Omnia sunt in potestate dei, excepto timore ipsius.“ *Declamatiuncula* 100 l.)

¹⁴¹ „Timorem Dei, a qua pendet humana salus, non esse in potestate Dei, sed hominis.“ (I. m. 104. l.)

¹⁴² „Absit a nobis, ut cogitemus, quod Deo hac ratione adimatur sue potentia. Nam ut in hoc dicto, deus non potest virgini corruptae virginitatem suam restituere, verissime hoc non fit, quia ipsius omnipotentia non pugnat cum ejus voluntate. Sic nec in illo religioso vetustatis dicto.“ (I. m. 140. l.)

¹⁴³ „Sic cum statim, postquam condidit hominem, ipsi in omnibus rebus reliquerit liberum arbitrium, ut abunde scriptura testatur, cum dicit, hominem conditum esse ad imaginem dei.“ (I. m. 104 l.)

¹⁴⁴ „Fidei autem nulla certa forma, qua justitiam consequamur, nunc nobis proponitur, cum nullum habeamus peculiari mandato instructum prophetam, sed ex illorum temporum historia id nobis accomodemus, quod agentibus poenitentiam deus esse velit propitius.“ (*Declamatio* 116. l.)

¹⁴⁵ „Baptismus fuit signum poenitentiae in remissionem peccatorum.“ (I. m. 120 l.)

¹⁴⁶ „Qui Joannis baptismum ut inferiorem ad tempus saltem durare debuisset contendunt, ut Christi baptismus perfectior maneret perpetuo, illi parum scite, duos baptismos aquae ut diversos opponunt...“ (I. m. 121. l.)

ebben a korban legalább tudni fogja, mi és miért törté-
nik vele.¹⁴⁷

Istenről azt tanította, hogy egyetlen, égnek s földnek
teremtője, minden jónak forrása, egyedül láthatatlan,
bölcs és halhatatlan.¹⁴⁸

Krisztus Istennek fia, ki halála által megváltotta az
emberiség bűneit. Minthogy fia Istennek, rangban atyja

¹⁴⁷ „Damnamus papam crudelitatis, quod puerperas immundas, hoc est, ut ipsi interpretantur, sub diaboli potestate positas judicavit, ac ob id infanti baptisando exorcismum adhibuerit, veluti a legione daemonum obsessus esset, ut quanto nos sumus saniores, si adolescentem annorum fortasse 12 aut 15 qui in Ecclesia natus, pie educatus est et deum timere didicit. Ethnicum judicamus, eo quod baptisatus nondum sit, quem si contingat mori, non dubitemus perventibus annumerare? (I. m. 125 l.)

¹⁴⁸ Annak bizonyítására, hogy Sommer egészen külön szempontok sze-
rint vizsgálta Istent, az 53-ik jegyzettel való összevetés végett ide írom
Istenről való argumentumait:

„Credimus in unum solum verum deum, creatorem coeli et terrae et
omnium rerum, quae in his et extra haec continentur. Exo. 20., Deut. 4. 6,
27. 32., Psal. 94. 135., Eccl. 1., Mal. 2. Act. 17. 1., Cor. 8., Ephes. 4. 1.,
Tim. 2. 1., Reg. 7. 2., Paral. 6., Job 9. 23., Psal. 71. 85. 87., Eccl. 18., Isa.
43. 44. 45., Joel 2., Mat. 4., Mar. 10., Luc. 5. 1, Tim. 6., Jere 10., Joan. 17. 1.,
Joan. 5.

Bonorum omnium unicus fons et autor. Jac. 1., Isa 4. 44. 45. 65. 66..
Act. 17.

Solus bonus. Mat. 19., Mar. 10., Luc. 18.

Qui est pater ille, ex quo omnia et nos in illum. I. Cor. 8.

Pater omnium, qui super omnes et per omnia et in omnibus nobis.

Ephes. 4.

Solus excelsissimus et altissimus. Psal. 91. 94.

Solus invisibilis, solus sapiens, solus immortalis. I. Tim.

Solus super omnia Deus. Ephes. 4.

Solus dominus. Jud. 1.

Solus sapiens et sapientiae administrator et adinventor. Rom. 16.

Solus justificationis nostrae scaturigo et pater luminum. Tit. 3. Etc.

E felsorolás az egésznek alig $\frac{1}{4}$ része.

(*Refutatio scripti P. Caroli*, 31–32. lap.) Itt említem meg, hogy Károlyi Péter könyvének e cáfolata Sommernek legterjedelmesebb theologiai munkája. Palaeologus kivonatot készített belőle: *Refutatio per J. Petri Caroli libri summa*“ címmel. E kivonatot Lisznyai Gyárfás másolatában 1617. jan. 21-ből a kolozsvári unit. főgimn. könyvtárának 966. sz. kéziratot kötetéből (85–140. lap) tanulmányoztam s hasonlítottam Sommer munkájához.

után következék, de azért ő is Isten,¹⁴⁹ amit úgy kell érteni, hogy Krisztus is úr¹⁵⁰ és segítségül hívandó.¹⁵¹

Ezek közül az állítások közül a legtöbb ellenkezett Dávid Ferencnek és híveinek hitével, ezért az unitárius esperesek 1572. évi szept. 19-én Tordára összegyűltek Sommer néhány tézisének megvitatása végett.¹⁵² Sommer 29 pontba foglalta állításait.¹⁵³ A vita lefolyását nem ismerjük. Az esperesek szept. 29-én Kolozsváron fogalmazták meg responsiójukat 23 pontban.¹⁵⁴ E responsióban ismételtlen ellenmondottak a téziseknek; leglényegesebb ellenmondásnak az a passzus látszik, amelyben az unitárius seniorok a praedestináció tanait Sommerrel szemben magukénak vallják.¹⁵⁵ Sommer nem késett válaszával s október 5-én *Confutatio* címmel kéziratban nyilvános-

¹⁴⁹ „Hunc non legimus aut invisibilem, aut aeternum vocari, neque super omnia deum, neque eum ex quo omnia, neque a se ipso deum aliquando fuisse, sed deum esse a deo patre, cui quidem patri et tum, cum in humanis esset, obediens et subjectus erat et post consumationem seculi subjicietur.“ (I. m. 33. l.)

¹⁵⁰ „Nihil itaque aliud est esse deum, quam dominum.“ (I. m. 52. l.)

¹⁵¹ „Invocare nomen Christi esse nihil aliud, quam profiteri, quod Jesus sit Christus et non erubescere nomen ejus. Sic super fideles dicitur invocatum nomen Christi, quia illi Jesum profitentur esse Christum et dominum suum. Sic super Jerusalem dicitur invocatum esse nomen Dei, pro: dicta est civitas Dei.“ (I. m. 93. l.)

Melanchton erről a következőleg írt: Ego me refero ad illas scripturae voces, quae jubent *invocare* Christum, quod est, ei honorem divinitatis tribuere et plenum consolationis est.“ (*Corpus Reformatorum* 2, 63, old. 21, 353 l.)

Pótlólag írom ide, hogy *Kénosi*: Bibliotheca Scriptorum Trans. Unitariorum c. kéziratok műve (Unit. koll. könyvt. 58. II. 5. jegyű eredeti kézirat Kolozsváron) 7-ik lapján Blandrata művei közé írja a következőt: „Quaestiones omini Georgii Blandratae, numero 22, cum responsione Joannis Sommeri. Pirnensis M. S.“ Én e kéziratot nem láttam. Valószínűleg a szóban levő állításokat bírálta benne Blandrata.

¹⁵² A szóban levő *Tractatus* stb. c. könyv negyedik részének címe: *Theses de justificatione hominis coram Deo exhibitae senioribus Thoradae 19 Septembris 1572.* Hogy e thesisek csakugyan Sommernek a munkája, azt a rákövetkező *Responsio* és *Confutatio* igazolja.

¹⁵³ I. m. 48--58. lap.

¹⁵⁴ I. m. 59--63, lap. „*Responsio seniorum exhibita Claudiopoli 29 Septembris A. 1572.*“

¹⁵⁵ I. m. 60. l. „Docemus electos perire non posse.“

ságra bocsátotta. E confutatióban méltatlankodva útasítja vissza a *turbator* elnevezést, amivel őt illetik¹⁵⁶ s újólaj 23 pontban bizonyítja állításainak igazságát.¹⁵⁷

E teológiai mozgalmak lezajlása után Parula és Palaeologus eltávozott Erdélyből,¹⁵⁸ Sommer János pedig visszatért a kolozsvári iskola világába.

1573-ban pestisvész pusztított Kolozsváron. A járválynak áldozatul esett Sommer is. Miután helyét más alkalmas tanítóval pótolni nem tudták, a kolozsvári községi közgyűlés 1573 december 10-én, majd pedig 1574 jan. 27-én úgy határozott,¹⁵⁹ hogy Palaeologus állíttassék az iskola élére.

Új állásában Palaeologus hozzálátott határozottan anti-trinitárius elveinek hirdetéséhez. Az Isten egyetlen egy — tanította —, kinek individumában nincsen »multiplicatio«.¹⁶⁰ Krisztus nem Isten, következőleg nem is imálandó s mi csak olyan tisztelettel tartozunk neki, mint

¹⁵⁶ I. m. 72 l.

¹⁵⁷ I. m. 64—81, l. *Confutatio responsionis praecedentis 5. Octobris per F. Sommerum.*“

¹⁵⁸ Palaeologus 1570 november 29-én még nem volt Erdélyben, mert Dávid Ferenc e datummal írja hozzáküldött levelét (közölve: *Landsteiner*: J. Palaeologus. A wieni Józsefvárosi főgimnázium XXIII. értesítője, 1873. 33 - 34. lap.) Ellenben 1571-ben Báthorynak fejedelemmé választása után elhagyja Erdélyt, mint ezt *Possevinus*: Transilvania c. munkájában a következőképen jegyezte föl: Dall' altra parte il Blandrata et Francesco di Davidel ricevuta di ciò una ferita al core, ammutirano per alcun tempo; et colui, it, quale si faceva nominare il Palcologo, uscì subito di Transilvania.“ (*Veress*: Fontes rerum Transylvanicarum, III. köt. 109 és 232. lap.)

¹⁵⁹ A közgyűlési határozatok — közölve *Jakab E.*: Kolozsvár tört. II. köt. 213—214. l. — Palaeologus nevét nem említik, de abból a tényből, hogy később ő nevezetett ki, bizonyosra vehetjük, hogy az ő személye érdekében történt a kétszeri határozat.

¹⁶⁰ A következő (160, 161, 162. sz.) jegyzeteket Palaeologus a kolozsvári unit. főgimn. könyvtárában levő (s Lisznyai Gyárfás másolatában ránk maradt) 966. sz. kéziratos kötetéből vettem: „Patrem esse fontem divinitatis et ordine priorem — papistis est haereticum, nobis falsum. Nam illi negant filium patre posteriore divinitate; nos autem negamus ordine in ea natura, in qua individuorum nulla est multiplicatio.“ (i. m. 112. oldal.) „Esse deum unum et solum et conditorem omnium rerum et restauratorem universorum: facile admittimus.“ (i. m. 90. oldal.) „Symbolum apostolicum jubet credere in deum patrem, in filium redemptorem et in spiritum sanctificatorem.“ (i. m. 125. oldal.)

pl. a királynak.¹⁶¹ A hitnek összes dolgaival szemben liberálisak kell, hogy legyünk,¹⁶² — ami más szóval annyit jelent, hogy cselekedeteinkért mi vagyunk felelősek s üdvösségünk nem a praedestinációtól függ, hanem attól, hogy vajjon Istennek parancsai szerint élünk?¹⁶³ Hunyadi Demeter azzal toldotta meg ez állításokat, hogy a lélek halhatatlanságáról való dogma is képezheti vita tárgyát.¹⁶⁴

¹⁶¹ Károlyi Péternek arra a thesisére, hogy „Filius est verus deus adorandus“ — Palaeologus így válaszolt: „Nego anteccedens, si intelligit adorationem deo Israelis debitam. Diximus enim honorem a deo esse datum Christo, sed ut regi et domini ecclesiae suae, non ut deo creatori universi.“ (i. m. 129. oldal.)

¹⁶² „Estote liberales“ I. m. 145. oldal.

¹⁶³ Dávid Ferenc „*de justitia*“ c. kéziratában (melynek eddigelé egyetlen példánya Palaeologusnak említett kéziratot kötetében a 165 oldalon található) erről így írt: „Controvertitur inter nos, quomodo justificemur et quo jure ad nos vita aeterna pertinet. Nobis scriptura sacra respondet, nos morte Christi redemptos esse, et gratis justificat per fidem absque operibus. Hoc qui negat, certitudinem salutis nostram evertit et pro vero deo idolum substituit.“ Dávidnak erre a kijelentésére Palaeologus ugyanott (i. m. 168. oldal) *Examinatio ad scriptum Reverendi Domini Francisci Davidis de justitia* című munkájában a többi között ezeket válaszolta: „Deus est author omnis justificationis ex misericordia sua condonando peccato; *justificatio illa oritur ex obedientia legis.*“

Hogy Dávid Ferenc az üdvözülésnek dogmáját illetőleg lényegesen más véleményen volt, mint Palaeologus, azt e szembeállítás eléggé igazolja.

Báthori István ezekre a differentiákra gondolva, írta 1572. febr. 18-án Liszthi János veszprémi rom. kath. püspöknek: Az Erdélyben élő protestánsoknak „ez az ő professiójok: akit akarnak, priválnak, akit akarnak öregbitnek. A Krisztus Jézust istenségétől, a szent lelket essentiájától fosztották meg. A gyermekeket kereszttség nélkül üdvözítik és az embert minden büntől megszabadítják úgy, hogy Isten akit predestinált, üdvözül, akit nem, kárhozik, — mert szabad a fazakas a sárral. Azért valamit az ember cseckeszik vagy jót vagy gonoszt, Istentől vagyon; sem szabadsága, sem erejel nincsen embernek.“ (Közölve: *Erd. orsz. gyűll. Emlékek* II. köt. 526. lap.) A főntebbiek után nyilvánvaló, hogy Báthori e magánlevélben a predestinációs lutheranus és főként kálvinista dogmát, — amelyet Dávid Ferenc is elfogadott abban a formában, mint azt Serveto is tanította (*Rest. Christ.* 304 l. és *De regno Christi* 65—66. lap; szösz szerint átvéve Servetoból) — összezavarta a római katolikus egyháznak, valamint a Palaeologusnál (s majd Socinus Faustusnál) megtalálható predestinációellenes dogmával.

¹⁶⁴ Paksi Mihály 1572 dec. 4-én Heidelbergől levelet küldött Simler Josiás zürichi tanárhoz. (Közölve *Miscellanea Tigurina* II. rész 222 221. l.;

Ha ez az antitrinizmus, sőt egyes kitételeiben már tisztán az unitárius állításokat olvassuk, kénytelenek vagyunk — az eddigi egyháztörténeli tanítások ellenére — elhinni, hogy János Zsigmond fejedelemsége alatti szabad vizsgálódás Báthory István uralkodása idejében nagyobb akadályok nélkül folyt tovább. A római katolikus egyház restaurálását sürgető főuraknak legbüzzőbb agitálása sem tudott Tordán 1573 május 24—27-én az országgyűléssel egyebet törvénybe iktatlatni, mint azt, hogy a vallás dolgában innovációt a jövőben sem szabad meg-
tűrni.¹⁶⁵

Maguk az unitáriusok Békésnek trónkövetelő mozgalomához csatlakozva hibásan ítélték meg helyzetüket. Báthoryban a gyűlölködő reakcionárius katolikust látták csupán s ismételten hangoztatott *törvényes* álláspontját a törvényekkel támogatott gyűlölködésnek tartották. Dávid Ferenc 1573 december 27-én azt írja Palaeologusnak, hogy minden nap rosszabbra fordul dolguk, mert vissza-
lyaikkal fölzavarják az egyházat.¹⁶⁶ Ez igaz volt. Van eb-

az ide vonatkozó részt magyarul idézi *Jakab Elek*: Dávid Ferenc Emléke, 206. lap.) E levélben írja, hogy Hunyadi Demeter s még két társa (Pécsi János és Gyulai Pál. Nevüket l. *Tört. Tár* 1891. 508. l.) „Olaszországba mentelük előtt Ebioniták voltak s most a lélek haihatatlanságát kihirdetett vitá-
tételek által ostromolják.“

¹⁶⁵ Az országgyűlés végzését l. *Erd. orsz. gyűl. Eml.* II. köt. 541. l. „A religio dolgát ami illeti, miképen azért ennek előtte elvégeztük volt generalis gyűlésünkben nagyságod idejében és articulusokat beirattuk volt, nagyságod is annak kegyelmesen consentiált és megkonfirmálta, hogy senkit az ő religiójában, melyet szegény megholt urunk idejében tartott, nagyságod meg nem háborítaná, se pedig egymást közülünk meg ne merné szokott és elvégzett terhek alatt bántani, háborítani és senki, akármineműi renden való emker legyen, nagyságod birodalma alatt való avagy külső ember, ez országba avagy Magyarországra a nagyságod birodalma alatt a religióba valami innovációt ne merne valami szín alatt indítani; annak okáért most is alázatosan könyörgünk mint kegyelmes urunknak, hogy az elvégzett articulusokat nagyságod observáltassa meg minden cikkelyében és rendiben, viseljen lelkünkre is gondot és az aféle innovatorokat ne szenvedje közöttünk lenni, büntesse meg azokat; mely dologra nagyságodnak most is, mint annak előtte teljes authoritást, hatalmat adunk.“

¹⁶⁶ Dávid F. levelét *Landsteiner K.* közölte először „Jacobus Palaeologus“ c. tanulmányában. Wien, 1873. 37—38 l. Innen újra lenyomtatta *Jakab E.: D. F. Emléke* II. köt. 15—16. l. Idézett rész: „Nos quotidie in pejus ruimus et nostris concertationibus turbamus Ecclesiam.“

ben a levélben egy mondat, amely dogmatörténeti szempontból megvilágítja a »rendzavaró« titkos aspirációkat. »Igen szeretném — írja Dávid F. — látni könyvedet *de doctrina Ecclesiae*, mert attól tartok, hogy igen sok dologban változtatnunk kell.¹⁶⁷ Ez az első adat, amely Dávidnak Palaeologus unitárizmusa felé hajlását bizonyítja. Báthori István ez új törekvésekkel szemben annyira engedékeny volt, hogy 1574-ben Nagyenyedre zsinatot hirdettetett, hadd tárgyalják meg ő előtte s nyíltan az új tanokat.¹⁶⁸ E zsinat megállapodását nem ismerem.¹⁶⁹

Báthorynak engedékenységet nem tartom a rokonszeny megnyilatkozásának. Az ő vallásos lelkiületét egy egész világ választotta el az unitárizmustól. Ellenkezőleg, azt hiszem, hogy neki módjában sem lett volna másként viselkedni. Békés Gáspárnak — tudjuk ezt az okiratokból — oly hatalmas főúri tábor állott mögötte, hogy annak felekezetét kellő megokolás nélkül lehetetlenség lett volna üldözni.¹⁷⁰ Aztán meg az üldözés formáját is szer-

¹⁶⁷ I. h. Metus enim, ne plurima ante actorum nos corrigere oporteat.“

¹⁶⁸ *Pokoly* (Az erd. ref. egyh. tört. Bp., 1904. 256—7. l.) azt írja, hogy 1573-ban az unitárius „egyház seniorai az enyedi zsinaton újból formulázták a hitvallást, hogy a Sommer és Dávid által felvett eszmék miatt az innovatio büntetése alá ne essenek.“ Forrásául „*Usoni—Fosztó Hist. Eccl. I. 188—94 l.*“¹⁶⁸-t jelölte meg. Én végig néztem ennek az egyháztörténetnek székykeresztúri, a kolozsvári unit. főgimn. könyvtárában s az unitárius püspöki könyvtárban levő példányait, de a Pokoly utalásának helyességéről nem tudtam meggyőződni. Ha mégis Pokolynak igaza volna, ez csak megerősítené azon véleményemet, hogy Báthory alatt voltak unitárius hitviták.

¹⁶⁹ Az 1574-iki nagyenyedi zsinatról a *Kénosi—Usoni-féle Hist. eccl. Unit. I. köt. 236—7. l.*-in (kolozsvári főgimn. pld.) van említés anélkül, hogy a megállapodások szövegét közölné. „Princeps S. Báthori provincialem synodum Enyedinum convocavit Ao 1574, ut Francisci vita et doctrina cognosceretur.“ Az idézett *Hist. eccl.* ez adatról *Haner: Hist. Eccl. 297.* lapjára hivatkozik.

¹⁷⁰ Hogy ez állítás szószerint igaz, érdekesen igazolja P. *Szántó* István, ki 1574 jul. 15-én P. Mercurian Eberhard jezsuita generalishoz küldött levelében ezeket írja: „Hunc in modum bellicis tumultibus sedatis et hoste domestico eiccto, coepit rursus catholicus princeps (Báthory) animam a d-restaurandam religionem applicare et Blandratae (primum, qui haeresim Trinitariorum in Transylvaniam introduxit, natione Italo, professione medico) sileutium r.dixit, ne omnino aliquid scribere de Sanctissima Trinitate aut disputare praesumeret; *eiicere tamen e regno eum noluit, ne ab haereticis*

fölött bajos elképzelnünk. Az állam és unitárius egyház között ezidőben semmi alárendelő viszony nem volt. Az összes korlátozás, illetőleg ellenőrzés az *innovatióra* szorítkozott. Anyagilag nem függött az egyház az államtól. A papokat vagy a patronus főurak, vagy pedig a városok fizették. A fejedelemnek nem állott sem jogában, sem hatalmában a patronus főurak vagy városok anyagi ügyeibe beleavatkozni. Következőleg, ha a prédikátorok a törvényes korlátokat respektálták, a fejedelem velük össze nem ütközhetett.

Az unitárius egyházat csak egyetlen módon lehetett sújtani: a patrónusok, illetőleg az eklézsiafőnntartó városok anyagi tönkretételével. Békés Gáspárnak 1575 július 16-án Kerelőszentpálon történt csatavesztése ehhez jó alkalmul szolgált. Julius 25-én a kolozsvári országgyűlés az összes Békés-párti főurakat fej- és jószágvesztésre ítélte, még pedig nejeikre és gyermekeikre is kiterjedőleg; a városok megbüntetését a fejedelemre bízván.¹⁷¹ E határozattal az egyház teljesen ki volt szolgáltatva az uralkodónak. Ha Báthorynak szándéka lett volna üldözni az unitarizmust, a szentpáli csatavesztés s a kolozsvári országgyűlés után szabadon tehetett volna. A hiteles tények azt igazolják, hogy ő ezt nem tette.¹⁷² Nem pedig azért, mert uralkodói politikája — mely a lengyel trónhoz is juttatta — ily törvényteleniségre, éppen taktikai okokból nem vetemedett. Sőt helyett ő volt az, ki az állam patronusi kötelezettségét az unitárius egyházra is kiterjesztette. Főntebb idéztem a Békés-pártiakat sújtó végzésnek szövegét. Eszerint az uralkodó a fellázadt urak vagyonát az államhatalom részére foglalta le. A vagyonnal együtt

tumultus excitaretur, propter promissionem in electione factam.“
(Közölve Veress Endre: Fontes Rerum Transylvanicarum. I. köt. 10. oldal)

¹⁷¹ A notázott főurak névsorát lásd *Erd. orsz. gyűll. Eml.* II. köt. 565—567. oldal.

¹⁷² A szövegben foglalt véleményem további igazolásul még a következőket említem meg. Báthory István 1576 januárjában, tehát a szentpáli győzelme után, mondotta: „a lelkiismeret az Isten dolga, melybe nem avatkozhatok.“ Legmegbecsültebb diplomatája az antitrinitárius Blandrata s a lutheránus Berzeviczy Márton volt.

járt a hozzákapcsolt kötelezettség is. Az unitárius papokat ebben a megváltozott helyzetben sem bocsátották el, sem nem üldözték; ellenkezőleg az történt, hogy a lefoglalt birtokok új tulajdonosai kötelesek voltak a papokkal és egyházközségekkel szemben patronusi jogokat gyakorolni. Báthorynak uralkodói lojalitását éppen az igazolja legbizonyosabban, hogy a szentpáli csata után sehol sem olvasunk az unitárius papság zavargásáról. Azt viszont a megváltozott helyzet természetes következményének kell tartanunk, hogy az 1575-ig nem eléggé tisztázott egyházi szubordináció a legközelebbi országgyűlésen tisztázott. Dávid Ferenc eddig tulajdonképpen a kolozsvári egyházközség esperese volt s püspöki jogai csak nagy általánosságban voltak aktív természetűek. 1576 január 28-án a medgyesi országgyűlésen elhatározták, hogy ezentúl »Dávid Ferenc szuperintendens legyen és ha ő meghal, vagy pedig betegségek vagy, *mi egyéb okból* mutálni kelletnék, hivei mutálhassák és mást szubstituálhassanak *codem autoritate*«. ¹⁷³ Ami más szóval azt jelentette, hogy Dávid mint szuperintendens ezután az államhatalommal szemben felelősséget vállalt az unitárius hiteszméknek a törvényes keretek között maradásáért. Ha e vállalkozásának bármi okból nem tudna eleget tenni, hivei állásából elmozdíthatják. Nagyobb bizonyosság okáért hozzáfűzték: »a religio amiben találtatott, azon állapotban maradjon«. Az országgyűlés előtt a szuperintendens ennek az állapotnak volt garanciája.

(Folytatjuk)

¹⁷³ A teljes szöveget l. *Erd. orsz. gyűl. Eml.* II. 577. lap.

Vallás és művészet.

Irta: Gyórfi István.

Tudom, beismerem magam, hogy vállalkozásom mérészségnek látszik. Rövid felolvasás, értekezés kereteibe próbálok szorítani egy olyan tárgyat, melyről kötetekben sem lehetne teljesen kimerítően írni. Szükségtelen éppen ezért kijelentem, hogy mindent elmondani közelről sincsen szándékomban, lényeges pontokra szeretnék csupán megvilágítóan rámutatni. Azokra a pontokra, amelyekem felfogásom szerint a vallás és a művészet természetszerűleg megértőleg találkoznak. Ezeket a találkozási, metszési pontokat a közfelfogásban hiába keressük. Sőt éppen a köztudatban, vallás és művészet, mint ellenségek állanak szemben. A két birodalom közötti ürt áthidalni annál is inkább lehetetlen, mert egyik sem akar tudomást venni másik önálló, létezési lehetőségéről. Hidat verni én nem is akarok! Célom megmutatni, hogy az a »bizonyos mélység« csak képzelt, hamis feltevés eredménye és a valóságban nem is létezik. Ezt a feladatot pedig, hiszem, ily rövid értekezéssel is betölthetem.

Vannak, mai fejlődésnek indult magas kulturával vádolt korunkban éppen sokan vannak, kik egy költői, munka értékét a papir finomsága, a betű nyomás tisztasága után számítják, kik gyönyörű műalkotásként bámulják a szép arany keretbe foglalt mázolásokát! Miért? mert nem ismerik a poétika szabályait? vagy mert a színnek vegyi összetételeit nem tanulták? Bizonyosan az esztetikában járatlanok? Nem bizony! Akármely műalkotás szépségét, becsét megértheti bárki is mindezen furcsaságok beidegzése nélkül is, ha, amint mondani szokták, van műérzéke. Azaz, ha művelt lelke megérzi egy más teremtő lélek megnyilatkozását, annak célját és értékét.

